

AMIR TEMUR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING YUKSALISHI

Xusanova Sadoqat Akmaljon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalish 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk sarkarda Amir Temur davrida o'zbek davlatchiligining yuksalishi haqida bir qancha beqiyos o'rni xususida fikr yuritilgan. Temuriylar sulolasining nafaqat hozirgi O'zbekiston, balki butun Yevroosiyo hududlarini o'z ichiga olgan ulkan va qudratli davlatni tuzishga muvaffaq bo'lganligi, shuningdek, Amir Temur, uning avlodlari Mirzo Ulug'bek, Boysung'ur Mirzo, Husayn Boyqaro, Bobur Mirzo kabi shoh va shahzodalar, temuriy malikalar Temuriylar ma'naviyati poydevorini o'zlarining ilm-ma'rifatga bo'lgan hurmati tufayli mustahkamlab borib, bu yo'lda o'z hisoblaridan ko'plab qurilishlar va tashkiliy-moliyaviy ishlarni amalga oshirganliklari e'tirof etilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim islohotlari, Movarounnahr, faoliyat, Toshkent, Samarqand, Dehqonchilik madaniyati, "Temur tuzuklari"*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ УЗБЕКСКОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД АМИРА ТЕМУРА

Хусанова Садокат Акмалжоновна

*Наманганский государственный педагогический институт, педагогический
факультет, студентка 2 ступени дошкольного образования*

Электронная почта: sadokathusanova2@gmail.com

Аннотация: *В данной статье возникновение узбекской государственности во времена великого лидера Амира Темура рассматривается с точки зрения нескольких уникальных аспектов. Дело в том, что династии Тимуридов удалось создать огромное и мощное государство, включавшее в себя не только современный Узбекистан, но и весь Евразийский регион, а также Амира Темура, его потомков Мирзо Улугбека, Бойсунгура Мирзо, Хусейна Бойгаро, Бабура Мирзо Ита. признается, что цари и князья, тимуридские принцессы своим уважением к науке и образованию укрепили основы духовности Тимуридов и, таким образом, провели за свой счет многие строительные и организационные и финансовые работы.*

Ключевые слова: *образовательные реформы, Моваруннахр, деятельность, Ташкент, Самарканд, Земледельческая культура, «Правила Темура».*

THE RISE OF THE UZBEK STATE DURING THE PERIOD OF AMIR TEMUR

Khusanova Sadokat Akmaljonovna

Namangan State Pedagogical Institute, Faculty of Pedagogy, student of the 2nd stage of pre-school education

Email: sadokathusanova2@gmail.com

Abstract: *In this article, the rise of Uzbek statehood during the time of the great leader Amir Temur is discussed in terms of several unique aspects. The fact that the Timurid dynasty managed to create a huge and powerful state that included not only present-day Uzbekistan, but also the entire Eurasian region, as well as Amir Temur, his descendants Mirzo Ulugbek, Boysungur Mirzo, Husayn Boygaro, Babur Mirzo It is acknowledged that the kings and princes, the Timurid princesses strengthened the foundation of the spirituality of the Timurids due to their respect for science and education, and in this way, they carried out many constructions and organizational and financial works at their own expense.*

Key words: *educational reforms, Movarounnahr, activity, Tashkent, Samarkand, Farming culture, "Temur's rules".*

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020 - yil 1 oktabr Ustoz va murabbiylar kuni munosabati bilan yoʻllagan tabriklarida “Biz keng koʻlamli demokratik oʻzgarishlar, jumladan, taʼlim islohotlari orqali Oʻzbekistonda yangi Uygʻonish davri, yaʼni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni oʻzimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmunmohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak”, deb taʼkidladilar.

Tarixda oʻz makoni va zamoni bilan shunday voqealar va insonlar boʻladiki, ular jamiyatning ham, unda yashayotgan kishilarning ham ijtimoiy taqdirini oʻzgartirib yuboradilar. Bizning Vatanimizda shunday ulugʻ tarixiy voqealar ham, millatning dardiga darmon boʻlgan vatanparvar farzandlar ham nihoyatda bisyor boʻlganligiga oqsoch tarix guvoh. Ana shu milliy va umumbashariy silsilada bir buyuk zot borki, u Vatanimiz oʻtmishi, buguni va ertasida behad yuksak oʻrin tutadi. Ul muhtaram inson sohibqiron Amir Temur hazratlaridir.²

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, Amir Temur shaxsi yana Vatan va millat timsoliga aylandi. Istiqlolimizning har bir tadbirida, mustaqil davlatimizning har bir qadamida ul buyuk zot ruhi bizga hamrohu – hamnafas boʻlib bormoqda. 1363 yili Tugʻluq Temurning vafoti Movarounnahr uchun boʻlgan kurashlarni kuchaytirib yubordi. Lekin moʻgʻul bosqinchilari osonlikcha Movarounnahrni bermasligi maʼlum edi. SHu munosabat bilan Temur va Amir Husaynning birlashgan kuchlari 1365 yilda Movarounnahrdan haydalgan Ilyosxoʻja qoʻshinlariga qarshi kurash boshlaydilar. Toshkent va CHinoz oraligʻida boʻlgan mashhur «Loy jangi» ittifoqchilar oʻrtasidagi

² “Oʻzbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining oʻn toʻqqiz yillik bayramiga tayyorgarlik koʻrish va uni oʻtkazish toʻgʻrisida”. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. “Xalq soʻzi”, 2010 yil 1 – iyul; Qarang: “Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash toʻgʻrisida”. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. “Xalq soʻzi”, 1995 yil 1 – yanvar

kelishmovchilik tufayli mag'lubiyat bilan tugaydi. Ana shu voqeadan so'ng Amir Temur va Amir Husayn o'rtasida ixtilof boshlanadi. «Loy jangi»da g'alaba qilgan Ilyosxo'ja yesa Movarounnahrda harbiy harakatlarini kengaytirdi. Endi u katta qo'shinlar bilan Samarqandga yurish boshlaydi. Bu paytda Samarqanddagi Mavlonozoda va Abu Bakr Kalaviy boshliq sarbadorlar Ilyosxo'jaga qarshi chiqadilar. Mahalliy aholining vatanparvarlik namunalari ko'rsatib qarshilik ko'rsatganliklari tufayli Samarqandni qamal qilib turgan mo'g'ul qo'shinlari Movarounnahrni butunlay tashlab ketishga majbur bo'ldilar. Samarqandliklarning mo'g'ullar ustidan erishgan g'alabasi to'g'risidagi xabarni eshitgan Amir Temur va Amir Husayn Movarounnahrda yo'l olishib, Samarqand yaqinidagi Konigilda sarbadorlar rahbarlari bilan uchrashadilar. Bu uchrashuvda o'zaro kelishmovchilik kelib chiqib, sarbadorlarning rahbarlari hiyla yo'li bilan o'ldiriladi. Movarounnahrda Samarqand taxtini Amir Husayn egallab, uning hukmronligi o'rnatiladi. SHundan boshlab Temur va Husayn o'rtasidagi munosabat yanada keskinlashadi. Demak, bu vaqtga kelib Movarounnahrda o'zaro urushlarga barham bera oladigan markazlashgan davlat tuzish o'ta zaruriyatga aylangandi. Buni anglagan Amir Temur Amir Husaynga qarshi zimdan kurash olib borib, Balxni qamal qilish paytida o'z ittifoqchisi Xuttalon hokimi Kayxusrav qo'li bilan 1370 yili Husaynni chetlashtiradi. Mana shu davrdan e'tiboran Amir Temurning Movarounnahrda yakka hukmronlik faoliyati boshlanadi. Bu esa uning qariyb 35 yillik hukmronligi va ko'plab jahongirlik harbiy yurishlari uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Amir Temur o'zini Amir Kuragoniy deb atay boshladi. CHunki, u Amir Husaynning beva xotini CHingizxon avlodidan bo'lgan Saroymulkxonimni o'z nikohiga olgan edi. Keyinchalik unga atab maqbara qurdiradi. Temur qisqa vaqt ichida Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'idagi yerlarni, Farg'ona va SHosh mulklarini o'ziga bo'ysindirdi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmga 7 marta harbiy yurish qilib, uni ham o'ziga bo'ysundirdi. Temur Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi 1389, 1391, 1394-1395 yillarda 3 marta yurish qilib, uni ham yengdi. Oltin O'rda qudrati to'lasincha sindirildi. 1395 yilda SHimoliy Kavkaz hamda Terak daryosi bo'yida Temur va To'xtamish o'rtasida shiddatli jang bo'lib, bu jang Temur g'alabasi bilan tugadi. Bu g'alabalar Temur qo'shinlarining quyi Povolje, Astraxan, SHimoliy Kavkaz, Azov bo'ylariga chiqish uchun keng yo'l ochildi. Temurning Xorazm, Movarounnahr yerlariga va Oltin O'rdaga yurishlari, poytaxtning Keshdan Samarqandga ko'chirilishi O'rta Osiyoda markazlashgan davlatni tashkil qilishga qaratilgan bo'lsa, uning Eron, Kavkaz, Hindiston, Old va Kichik Osiyoga harbiy yurishlari imperiyani kengaytirish maqsadida amalga oshirilgandi. Temur o'zining uch yillik (1386-1388), besh yillik (1392-1398), yetti yillik (1399-1405) yurishlari davomida Ozarbayjonda jaloyirlar, Sabzavorda 5 sarbadorlar davlatini, Hirotda kurdlar davlatini tugatib, Eron va Xurosonni o'z tasarrufiga kiritdi. Amir Temur 1398 yilda Hindistonga qilgan harbiy yurishida Dehli shahrini, 1400 yilda Suriyaga qilgan yurishida yesa Halab va Beyrut shaharlarini, 1401 yilda Damashq shahrini egallaydi. 1402 yilda usmoniylar imperiyasining sultoni Yildirim Boyazidga qarshi yurishida uni

mag'lubiyatga uchratadi. Bu g'alaba bilan Temur yevropaning usmoniylik asoratiga tushishini bir necha o'n yillar orqaga suradi. Temur 1404 yilda Kichik Osiyodan Samarqandga keladi va Xitoyga harbiy yurish taraddudini ko'radi. Aslida Temur yirik sarkarda bo'lib, kuchli harbiy boshqaruv tizimini yaratadi. Samarqand atrofida atab go'zal bog'lar yaratgan Temur tug'ilgan joyi Keshda Oqsaroy, Jome masjidi, madrasalar barpo ettirdi. Turkiston shahrida Xoja Ahmad YAssaviy maqbarasini qurdiradi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, SHahrisabz va Toshkent kabi shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Amir Temur savdo yo'llari rivojiga va uning tinchligiga alohida e'tibor berdi. U boy o'ljalari bilan cheklanib qolmay, balki jahon karvon savdosi yo'llari (Evropa va O'rta Osiyo mamlakatlarining Uzoq SHarq bilan) ustidan hukmronlik qilishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygandi. Sohibqiron Oltin O'rda hududidan o'tgan shimoliy savdo yo'lini ishdan chiqarish va savdo yo'lini O'rta Osiyo orqali o'tgan eski ipak yo'lga yana burib yuborishga zo'r berib harakat qildi. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini yevropaga tarqata oldi. Davlatning faol tashqi siyosat yuritishi ko'p jihatdan mamlakatning ichki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Bu-asrlar sinovidan o'tgan ijtimoiy qonuniyat. Davlat tashqi dunyo bilan hamkorlik qilmasdan xalqaro nufuzga erisha olmasligini Amir Temur juda yaxshi bilgan. Masalan, uning SHarq va yevropaning Fransiya, Ispaniya, Italiya, Xitoy, Hindiston, Misr, Rum (Turkiya) kabi davlatlari bilan faol iqtisodiy, savdo v. h. aloqalar o'rnatganligi to'g'risida asosli dalillar, hujjatlar, maktublar mavjud. U kishining maqsadimamlakatlararo yagona savdo-iqtisodiy makon yaratish edi. Amir Temurning "Dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak" degan shiorida xalqaro iqtisodiy-savdo aloqalarini keng miqyosli yo'lga qo'yish, undan barcha ellarni, birinchi navbatda, o'zining xalqini bahramand etish g'oyasi mujassamlashgan. Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta e'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. SHahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, OHanin, SHayxzoda, CHorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi.

Amir Temur davlatchiligining hosilasi o'laroq mamlakat xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari tez rivojlandi. Ekin maydonlari kengaydi, mevali bog'lar, yangi sug'orish ishlari barpo etildi. Dehqonchilik madaniyati yanada yuksaldi. Movarounnahr shaharlari ijtimoiy qiyofasini o'zgartirib kengaydi, obodonlashdi, yirik hunarmandchilik va savdo, madaniy va ma'muriy markazlarga aylandi. Turkiston yirik iqtisodiy mintaqa sifatida shuhrat qozondi. Aholining moddiy-maishiy turmush sharoiti farovonlashdi. Natijada jamiyatning ijtimoiy, madaniy, ma'naviy taraqqiyoti uchun qulay shart-sharoit yaratildi. Amir Temurning boshqa davlat boshliqlaridan farqi, u butun umri davomida bunyodkorlik ishlari bilan mashg'ul bo'lganligida. El-ulus dardi, Vatan obodligi va yaxlitligi g'ami bilan yashadi. Ul ulug' zotning bizga qoldirgan "Qay bir joydan bir g'isht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydirdim, bir daraxt kestirsam, o'rniga o'nta ko'chat ektirdim"³ degan o'gitomus so'zlari fikrmizning isbotidir. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini yevropaga tarqata oldi. Davlatning faol tashqi siyosat yuritishi ko'p jihatdan mamlakatning ichki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Bu-asrlar sinovidan o'tgan ijtimoiy qonuniyat. Davlat tashqi dunyo bilan hamkorlik qilmasdan xalqaro nufuzga erisha olmasligini Amir Temur juda yaxshi bilgan. Masalan, uning SHarq va yevropaning Fransiya, Ispaniya, Italiya, Xitoy, Hindiston, Misr, Rum (Turkiya) kabi davlatlari bilan faol iqtisodiy, savdo v. h. aloqalar o'rnatganligi to'g'risida asosli dalillar, hujjatlar, maktublar mavjud. U kishining maqsadimamlakatlararo yagona savdo-iqtisodiy makon yaratish edi. Amir Temurning "Dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak" degan shiorida xalqaro iqtisodiy-savdo aloqalarini keng miqyosli yo'lga qo'yish, undan barcha ellarni, birinchi navbatda, o'zining xalqini bahramand etish g'oyasi mujassamlashgan.

Amir Temur davrida diniy ilmlar va dunyoviy fanlar barqaror bo'lgan. U o'z davrining fan va madaniyat homiysi sifatida ham shuhrat qozondi. Doimo kamsitilgan va e'tibordan chetda bo'lgan mazhab tarafdorlarini o'z homiyligiga olgan. Darvesh, faqir-miskinlarni o'ziga yaqin tutib, ularni ranjitmaslikni o'zining insoniy burchlaridan biri deb bilgan. Amir Temur hayotining so'nggi yillarida o'zining esdaliklari va tuzuklarini yozib qoldirdi "Temur tuzuklari" da davlat tuzilishining asosiy bo'g'inlari, ularning vazifa, funksiyalari, vazirlarning faoliyatlari, turli hil ijtimoiy guruhlar, tabaqalarga munosabat, qo'shin tuzilishi davlatning moliya va soliq siyosati, mulkiy

³ Karimov I. A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururimiz; YAngicha fikrlash va ishlash-davr talabi. 5-jild, Toshkent, "O'zbekiston", 1997 yil, 187-bet.

munosabatlar hamda shu singari dolzarb masalalar, ularni hal yetish yo'llari aniq ifodalangan. Ma'rifatparvarligi va aqlli bilan nom chiqargan SHohruh davrida asriy ilm-fan, madaniyat an'analari qayta jonlana boshlagan edi. SHahar qayta qurildi. Hirotidagi eng gavjum joylardan biri SHohruhning o'g'li Boysunqur tashkil etgan kitobxona nomini olgan joy bo'lib qoldi. Bu yerda o'z davrining yeng sara kitoblari qayta ko'chirilar, sotib olinar va sotilar edi. Bu paytda hukmdor va amaldorlarning homiyligi natijasida tasviriy san'at, amaliy san'at, xattotlik san'ati o'z rivojini maromiga yetqazdi. Mirak Naqqosh boshchiligidagi sharq miniatyura san'ati ham o'z faoliyatini shu yerdan boshlagan edi. Hirotlik va xurosonlik ko'plab badavlat zodagonlar, savdogarlar ham ilm-fan, madaniyatga homiylik qila boshlaydilar. Masalan, SHohruh hukmronligi davrida zodagon Hoji Arslon Tarxon o'zining ma'rifatparvarligi bilan nom chiqargan edi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'n to'qqiz yillik bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "Xalq so'zi", 2010 yil 1 – iyul; Qarang: "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. "Xalq so'zi", 1995 yil 1 – yanvar
2. Karimov I. A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururimiz; Yangicha fikrlash va ishlash-davr talabi. 5-jild, Toshkent, "O'zbekiston", 1997 yil, 187-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaati.
4. Usmonov Q. "O'zbekiston tarixi". Toshkent, 2016 yil.